

LBRIS

We know
books

TONY JUDT
și **TIMOTHY SNYDER**

GÂNDURI
DESPRE
SECOLUL XX

Traducere din limba engleză de
ALEXANDRU ȚIRDEA

LITERA
București

Thinking the Twentieth Century
Tony Judt și Timothy Snyder
Copyright © 2012 Tony Judt
Copyright introducere © 2012 Timothy Snyder
Toate drepturile rezervate.

LITERA®
Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: contact@litera.ro
www.litera.ro

Gânduri despre secolul XX
Tony Judt

Copyright © 2021 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Alexandru Țirdea

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Mirela Petrescu, Georgiana Harghel
Corector: Rodica Crețu
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress: Liviu Rusu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
JUDT, TONY

Gânduri despre secolul XX / Tony Judt; trad. din lb. engleză de
Alexandru Țirdea. – București: Litera, 2021

ISBN 978-606-33-7622-1

I. Țirdea, Alexandru (trad.)

CUPRINS

Cuvânt-înainte	9
1. Numele rămâne: inchișitorul evreu	19
2. Londra și limba: un scriitor englez	68
3. Socialism de familie: marxist politic	100
4. La King's College și în Kibbutz: sionist la Cambridge ..	134
5. Paris, California: intelectual francez	171
6. Generația înțelegerii: liberal est-european	233
7. Unități și fragmente: istoric al Europei	293
8. Epoca responsabilității: moralist american	332
9. Banalitatea binelui: social-democrat	384
Cuvânt de încheiere	449
Lucrări discutate	460
Indice	466

Unele dintre aceste tipuri de adevăr zboară de-a lungul paginilor acestei cărți, adeseori în perechi. Adevărul istoricului, de pildă, nu este același ca adevărul eseistului. Istoricul poate și trebuie să cunoască mai multe despre un moment din trecut decât ar putea cunoaște un eseist despre ceva ce se petrece azi. Eseistul, într-o măsură mai mare decât istoricul, este obligat să ia în calcul prejudecățile epocii sale și, prin urmare, să exagereze pentru a-și accentua punctul de vedere. Adevărul autenticității este diferit de adevărul onestității. A fi autentic înseamnă a trăi așa cum dorești ca alții să trăiască; a fi onest înseamnă a recunoaște că acest lucru este imposibil. În aceeași manieră, adevărul carității este diferit de adevărul criticii. Pentru a scoate ce este mai bun din noi și din alții este nevoie de ambele, dar ele nu pot fi aplicate simultan. Nu există nici un mod de a reduce aceste două perechi la un adevăr de bază, cu atât mai puțin pe toate la un soi de adevăr absolut. Așadar căutarea adevărului implică mai multe tipuri de căutări. Acesta este pluralismul: nu este un sinonim pentru relativism, ci mai curând un antonim. Pluralismul acceptă realitatea morală a existenței mai multor tipuri de adevăr, dar respinge ideea că ele pot fi așezate în aceeași balanță, evaluate cu aceeași măsură.

Există un adevăr care ne caută pe noi, nu invers, un adevăr care nu are un element complementar: faptul că toți vom muri. Celelalte adevăruri orbitează în jurul acestuia precum stelele în jurul unei găuri negre, tot mai strălucitoare, mai tinere și mai ușoare. Acest adevăr final m-a ajutat să ofer acestei cărți forma finală. Această carte nu ar fi putut să apară fără un anumit efort la un anumit moment, nu mai mult decât un gest de prietenie din partea mea, dar un efort fizic enorm din partea lui Tony. Însă nu este o carte despre chinuri. Este o carte despre viața minții și despre viața trăită conștient.

Praga, 5 iulie 2010

CAPITOLUL I

NUMELE RĂMÂNE: INCHIZITORUL EVREU

Sunt două feluri în care mă pot gândi la copilăria mea. Dintr-o perspectivă, a fost o copilărie foarte obișnuită, oarecum singuratică, în partea de jos a clasei de mijloc londoneze din anii 1950. Din altă perspectivă, a fost o expresie exotică, distinctivă și, prin urmare, privilegiată a istoriei mijlocului de secol XX, așa cum a fost ea trăită de imigranții evrei din Europa Centrală și de Est.

Numele meu complet este Tony Robert Judt. Robert este o inserție englezească aleasă de mama mea, Stella, așa că voi începe cu ea. Tatăl mamei mele, Solomon Dudakoff, a crescut în Sankt Petersburg, capitala Imperiului Rus. Mi-l amintesc (a murit când aveam opt ani) drept tipul militarului rus, uriaș, aproape o combinație între un luptător și un rabin. De fapt, era croitor, însă probabil învățase acest meșteșug în armată. Mama mamei mele, Jeannette Greenberg, era o evreică româncă din Moldova, despre a cărei familie umblase zvonul că ar fi avut legături nepotrivite cu romii la un moment dat. În mod cert *arăta* ca o ghicitoare romă venită cu căruța: mică, răutăcioasă, puțin înfricoșătoare. Pentru că erau multe familii cu acel nume în aceeași regiune a României, unii care sigur veniseră din același oraș și erau înrudiți, fiii mei au vehiculat multă vreme teoria posibilă, dar improbabilă, că am fi fost înrudiți cu marele jucător de baseball Hank Greenberg.

Părinții mei s-au cunoscut la Londra, unde Jeanette Greenberg și familia ei ajunseseră după pogromul de la Chișinău

din 1903. La fel ca multe alte mii de evrei, ei au plecat din cauza unui eveniment de o violență fără egal la acea vreme: uciderea a 47 de evrei în provincia basarabeană din Imperiul Rus. Ei au ajuns la Londra în 1905. Tatăl mamei mele, Solomon Dudakoff, plecase din Rusia în Anglia, dar din alte motive. Conform legendelor de familie, omorâse din greșeală în bătaie un huligan în timp ce își apăra tatăl. S-a ascuns apoi în cuptorul unui unchi brutar toată noaptea, după aceea a plecat din țară. Povestea este probabil romanțată, deoarece momentul sugerează că Solomon a plecat din Rusia cam în aceeași vreme și probabil din aceleași motive ca sute de mii de alți evrei. În orice caz, a ajuns direct în Anglia. Așadar părinții mamei mele erau în Anglia în 1905 și s-au căsătorit în același an. Mama mea, Stella Sophie Dudakoff, s-a născut puțin mai la sud de zona evreiască a cartierului East End din Londra, în 1921, fiind cea mai mică dintre cei opt copii. S-a simțit mereu nelalocul ei în cartierul muncitoresc aflat lângă docurile Londrei; însă, pe de altă parte, impresia mea era că nu se simțea confortabil nici în propria familie sau comunitate.

La fel ca mama mea, tatăl meu a provenit dintr-o familie evreiască cu rădăcini în Europa de Est. În cazul său însă, familia a făcut două popasuri între Imperiul Rus și Marea Britanie: în Belgia și în Irlanda. Bunica din partea tatălui provenea din Pilviskiai, un sat lituanian aflat la sud-vest de Kaunas – astăzi în Lituania, atunci în Imperiul Rus. După moartea prematură a tatălui ei, un căruțaș, ea a lucrat în brutăria familiei. Cândva în primul deceniu al secolului, familia Avigail a decis să pornească spre Occident, vizând industria de diamante din Anvers, unde aveau cunoștințe. În Belgia, Ida l-a întâlnit pe bunicul meu din partea tatălui. Alți membri ai familiei Avigail s-au stabilit în Bruxelles; unul a înființat un magazin de bunuri neperisabile în Texas.

Tatăl tatălui meu, Enoch Yudt, era din Varșovia. La fel ca bunicul meu, Enoch a slujit în armata rusă. Se pare că ar fi dezertat cam în timpul Războiului ruso-japonez din 1904–1905, ajungând

în Occident după mai multe etape, reușind să ajungă în Belgia înainte de Primul Război Mondial. El și bunica mea, împreună cu familiile extinse, au plecat apoi spre Londra din cauza înaintării armatelor germane spre Belgia în august 1914. Amândoi au petrecut Primul Război Mondial în Londra, unde s-au căsătorit și au avut doi copii. În 1919, ei s-au întors la Anvers, unde s-a născut tatăl meu, Joseph Isaac Judt, în 1920.

Primul meu prenume, Tony, provine din partea familiei Avigail. Crescând în Anvers, tatăl meu era apropiat de verișoarele sale, cele trei fiice ale unchiului său din partea mamei: Lily, Bella și Toni – probabil o prescurtare a numelui Antonia. Tatăl meu a petrecut mult timp cu aceste fete care locuiau în Bruxelles. Mezina, Toni, era cu cinci ani mai mică decât tatăl meu, iar el era foarte atașat de ea, cu toate că nu s-au mai văzut constant după ce tatăl meu a plecat din Belgia în 1932. Un deceniu mai târziu, Toni și Bella au fost duse la Auschwitz și ucise. Lily a supraviețuit, fiind închisă în lagăr ca evreică născută la Londra, spre deosebire de surorile sale belgiene – unul dintre micile mistere ale categoriilor utilizate de naziști.

Eu m-am născut în 1948, la aproape cinci de la moartea lui Toni. Tatăl meu a fost cel care a insistat să fiu botezat după verișoara sa; însă Anglia postbelică și mama mea doreau să am un nume englez bun pentru a mă putea „integra”. Așadar m-am procopsit cu numele Robert ca soluție de rezervă și de asigurare, însă am fost mereu cunoscut sub numele de Tony. Aproape toți cei care mă întâlnesc cred că numele meu este Anthony, dar puținii întrebă.

Tatăl tatălui meu, Enoch Yudt, a fost un evreu marginal din punct de vedere economic, aflat într-o permanentă migrație. Nu avea nici o abilitate evidentă în afară de a ști cum să vândă; și nimic în afară de asta. Se pare că în anii 1920 s-a descurcat pe piața neagră din Belgia, Țările de Jos și Germania. Însă lucrurile au mers destul de rău în jurul anului 1930, probabil din cauza datoriilor și posibil din cauza colapsului economic care

avea să vină; a fost obligat să meargă mai departe. Dar unde? Enoch primise asigurări că Irlanda lui Eamon de Valera, recent devenită independentă, era un tărâm primitiv pentru evrei și, în bună măsură, era bine informat. De Valera era dornic să atragă comercianți în Irlanda; fiind un catolic irlandez tipic, deci anti-semit, el credea că evreii se pricepeau la vânzări și cumpărări, aducând astfel plusuri în economie. Prin urmare, imigranții evrei au fost primiți în Irlanda aproape fără restricții atâta vreme cât erau dispuși să muncească sau să își caute de lucru.

Enoch Yudt și-a făcut apariția la Dublin, inițial lăsându-și familia în Anvers. Și-a deschis o afacere, producând cravate, lenjerie de damă, ciorapi: *schmutters*. Cu timpul, a reușit să își aducă familia, ultimii doi membri, tatăl meu și fratele său mai mare, Willy, ajungând la Dublin în 1932. Tatăl meu mai avea patru frați și surori. Cea mai mare era Fanny; apoi urmau patru băieți – Willy (de la Wolff), tatăl meu, Joseph Isaac, Max și, în cele din urmă, Thomas Chaim (cunoscut drept Chaim în Anvers, Hymie în Dublin și Tommy în Anglia). Tatăl meu era Isaac Joseph în Belgia și Irlanda, apoi a devenit Joseph Isaac în Anglia, sau doar Joe.

Își amintește de Irlanda ca de un spațiu idilic. Familia închiriasse o casă mare la sud de Dublin, iar tatăl meu nu mai văzuse vreodată atât de mult spațiu sau verdeață. Venind dintr-o locuință evreiască din Anvers, el și familia sa aterizaseră în ceea ce părea probabil lux, un apartament situat la etajul unui mic conac, cu vedere spre un câmp. Prin urmare, amintirile sale sunt în totalitate influențate de senzația de calm și de spațiu și aproape de loc umbrite de amintiri despre prejudecăți și greutăți. Tatăl meu a venit în Irlanda fără a ști limba engleză, desigur, dar cunoștea alte trei limbi ca urmare a celor 12 ani petrecuți în Belgia: idiș, de acasă; franceză, de la școală; și flamandă, de pe stradă. Treptat, a uitat limba flamandă, pe care nu o mai cunoștea defel când am venit eu pe lume; nu mai vorbește idiș în mod obișnuit, deși limba rămâne o prezență pasivă. În mod straniu, a reținut multe din

limba franceză, fapt care ne duce cu gândul la faptul că limba pe care ești forțat să o studiezi este cea pe care o reții cel mai mult când nu ai un motiv să folosești limba maternă.

În 1936, după ce afacerea familiei a eșuat în Dublin, fratele bunicului meu, care se stabilise la Londra, l-a invitat în Anglia. Și, astfel, bunicul Yudt și-a mutat incompetența economică înapoi peste Marea Irlandei. Tatăl meu l-a însoțit, renunțând la școală la 14 ani pentru a se ocupa de tot felul de munci necalificate. Prin urmare, în timp ce ambii mei părinți și-au petrecut sfârșitul adolescenței în Londra, mama mea a fost și a rămas mult mai engleză în suflet decât tatăl meu, fiind născută acolo. Ambii au renunțat la școală la 14 ani, dar, spre deosebire de tatăl meu, Stella avea o meserie bine definită. În pofida îndoielilor, a fost primită în ucenicie de o coafeză, pe atunci o meserie respectabilă și sigură pentru fetele ambițioase.

Al Doilea Război Mondial i-a adus împreună pe Stella Dudakoff și pe Joe Judt. La izbucnirea războiului, tatăl meu a încercat să intre în armată, dar i s-a spus că nu era apt: plămânii săi purtau sechelele tuberculozei, un motiv suficient pentru respingere. Oricum, nici nu era cetățean britanic. De fapt, tatăl meu era apatrid. Deși se născuse în Belgia, el era doar rezident belgian, dar nu fusese niciodată cetățean: legea cetățeniei belgiene din acele vremuri cerea ca părinții să fie cetățeni pentru a putea cere cetățenie, iar părinții lui Joe erau, desigur, imigranți din Imperiul Rus. Astfel, tatăl meu a ajuns la Londra cu un „pașaport Nansen“, documentul de călătorie eliberat apatrizilor în acea perioadă. În toamna lui 1940, avioanele Luftwaffe au început să bombardeze Londra pe parcursul a ceea ce avea să poarte numele de Bătălia pentru Anglia. Bombardamentele – *blitz*-ul – i-au împins pe părinții mei să se refugieze în Oxford, unde s-au întâlnit. Sora mai în vârstă a tatălui meu, îndrăgostită de un ceh (probabil tot evreu, însă nu sunt sigur) l-a urmat pe tânăr până la Oxford. După ce casa lor din nordul Londrei a fost bombardată, majoritatea celor din familie, inclusiv tatăl meu, au urmat-o acolo, unde

tatăl meu a locuit vreme de doi ani pe Abingdon Road, muncind într-un depozit de cărbuni și pentru cooperativă, ocupându-se de livrări – într-o camionetă pe care o putea conduce deși nu avea permis; necesitatea permisului fusese suspendată în timpul războiului. Și mama mea și-a petrecut anii de război în Oxford. Zona din estul Londrei în care crescuse se afla acum sub atacuri permanente din cauza apropierii de docuri, iar casa ei și salonul de coafură în care lucra fuseseră distruse de bombe. Părinții ei s-au mutat în Canvey Island, pe coasta de est, dar ea a mers la Oxford, un oraș pe care a ajuns să îl iubească și pe care îl descrie mereu cu căldura amintirilor nostalgice. Părinții mei s-au căsătorit acolo în 1943 și urmau să se întoarcă la Londra la scurt timp.

După război, mama mea s-a instalat din nou în Londra pe post de coafeză; împreună, părinții mei au pus pe picioare un mic salon de coafură care furniza, în mod limitat, dar suficient, traiul familiei. Primii ani de după război au fost grei, după cum își amintesc părinții mei. Tatăl meu chiar se gândea să emigreze în Noua Zeelandă în 1947, dar a trebuit să renunțe la plan pentru că nu avea pașaport britanic, iar statutul său de apatrid îi împiedica primirea fără opreliști în domeniile britanice (în cele din urmă, a obținut un pașaport în 1948).

Eu m-am născut în 1948, într-un spital al Armatei Salvării din Bethnal Green, în estul Londrei. Primul lucru pe care mi-l amintesc este cum mergeam pe strada care trebuie să fi fost Tottenham High Road. În amintirea mea, intram într-un mic salon de coafură, cu o scară care ducea spre apartamentul de deasupra salonului, unde locuiam. I-am descris odată scena mamei, iar ea mi-a spus că, într-adevăr, exact așa era. Am stat acolo de la 18 luni până când am împlinit doi ani. Am și alte amintiri legate de viața din nordul Londrei, printre care felul în care priveam autobuzele și camioanele de la fereastra dormitorului părinților. Totodată, am amintiri foarte timpurii legate de întâlniri cu tineri care supraviețuiseră în lagăre și care fuseseră luați în grijă de bunicul Enoch Yudt. Pe atunci aveam patru sau cinci ani.

Nu îmi aduc aminte de un moment în care să nu fi știut despre evenimentul care nu era încă numit Holocaust. Dar imaginea din mintea mea era tulburată de reprezentările greșite din Anglia, exemplificate de mama foarte engleză. Obișnuia să se ridice în picioare când regina transmitea urările de Crăciun, la radio și mai târziu la televizor – tatăl meu, de cealaltă parte, stătea așezat cu hotărâre, atât din motive politice, cât și pentru că nu se simțea foarte englez: toate gusturile sale erau continentale, de la mașini la cafea. Cu toate acestea, de fiecare dată când se gândea la naziști, mama făcea referire la Belsen – de unde văzuse imagini prima dată în buletinele de știri British Movietone realizate imediat după eliberarea lagărului de către forțele britanice.

Așadar era tipic engleză prin ignoranța față de Auschwitz, Treblinka, Chełmno, Sobibór și Bełzec, lagăre în care evreii fuseseră uciși în număr mare, spre deosebire de Bergen-Belsen, care nu fusese un lagăr special pentru evrei. Astfel, imaginea pe care o aveam despre Holocaust combina familiaritatea cu tinerii supraviețuitori din lagărele estice cu imaginea scheletelor de la Belsen. Fiind copil, nu știam mai mult de atât. Am aflat cine era Toni și de ce purtam numele ei mult mai târziu, dar nu îmi amintesc momentul precis. Tatăl meu insistă că mi-a spus când eram tânăr, dar nu cred că a făcut-o. Vorbea des despre Lily (care trăia în Londra și pe care o vedeam ocazional), dar rar sau niciodată despre surorile ei, Bella și Toni. Era ca și cum Holocaustul penetrase totul – ca o ceață, omniprezentă, dar nu complet orbitoare.

Desigur, stereotipurile au rămas. Nu doar cele despre creștini, ci și cele despre evrei. Exista o ierarhie clară între noi, *Ostjuden*, evreii din Europa de Est (care erau cu toții disprețuiți de evreii cultivați, vorbitori de germană, din Europa Centrală). În general vorbind, evreii lituanieni și ruși se considerau superiori din punct de vedere cultural și social; evreii polonezi (în special cei din Galiția) și cei români erau creaturi umile, ca să mă exprim politicos. Această ierarhie se aplica atât în antagonismele

din căminul conjugal al părinților, cât și în familia extinsă. În momente de furie, mama îi amintea tatălui meu ca nu era decât un evreu polonez. El îi spunea că nu era decât o româncă.

Nici unul dintre părinți nu era interesat să crească un evreu, cu toate că nu se discutase niciodată serios despre o asimilare completă; la urma urmelor, aveam un tată străin, cu toate că limba sa engleză era aproape perfectă și nu avea un accent clar. Ștusem dintotdeauna că eram diferiți. Pe de altă parte, nu eram ca alți evrei, pentru că aveam prieteni care nu erau evrei și duceam o viață în mod incontestabil anglicizată. Cu toate acestea, nu puteam fi ca prietenii noștri neevrei, pur și simplu pentru că eram evrei.

Mama mea mai ales nu părea să fi avut prieteni, cu excepția lui Esther Sternheim, o doamnă evreică germană a cărei tristețe o simțeam chiar din copilărie. Părinții ei fuseseră împușcați de germani. Fratele ei mai mare fusese ucis în luptă ca soldat britanic. Sora ei fugise în Palestina, dar mai târziu s-a sinucis. Esther scăpase din Germania cu trenul, alături de fratele ei mai mic. Cei doi au supraviețuit, dar el a fost afectat psihic într-un fel sau altul. În Anglia postbelică, astfel de tragedii ale familiilor de imigranți erau comune și oarecum obișnuite; însă erau de obicei tratate și discutate izolat de catastrofa mai mare care le produsese. Dar, să crești cunoscând astfel de oameni, ești inculcat fără să știi cu un anumit tip de experiență.

Încă de mic copil simțeam mereu că eram atât de diferiți, încât nu merita să încerc să înțeleg cum și de ce. Acest fapt era adevărat chiar și într-o familie ca a noastră, care era în mod conștient neevreiască. Am trecut prin ritualul bar-mitzvah pentru că ar fi fost de neconceput – și extrem de dificil – pentru bunicii mei să înțeleagă. Dar, în afară de acest lucru, casa noastră nu era evreiască. În 1952, părinții mei au evadat din imitația de ghetou central-european care era cartierul evreiesc din nordul Londrei și s-au mutat în sud, dincolo de Tamisa, în Putney. Privind retrospectiv, pot vedea acest lucru ca pe un act hotărât de

respingere a identității etnice: aproape că nu exista picior de evreu în Putney – iar evreii care trăiau acolo probabil aveau aceeași perspectivă ca părinții mei, căutând în mod activ să își lase în urmă evreitatea.

Așadar nu am fost crescut ca evreu – exceptând faptul că eram, desigur, evreu. În fiecare vineri seara ne urcam în mașină și mergeam de-a lungul Londrei, până la casa bunicului Enoch Yudd. Caracteristic pentru el, Enoch alesese să trăiască la marginea cartierului Stamford Hill, în centrul nordului Londrei. Stamford Hill era locul în care trăiau evreii religioși – „cowboy“, cum îi numea tatăl meu, din pricina pălăriilor negre și a caftanelor. Astfel, tatăl meu s-a ținut departe de lumea ortodoxă a copilăriei sale, dar a rămas destul de apropiat cât să practice ritualurile când simțea nevoia. Deoarece ajungeam cu mașina în ajunul Sabatului, trebuia să parcăm după colț, pentru a nu-i ofensa pe buni (care știau foarte bine că venisem cu mașina, dar nu doreau să împartă această informație cu vecinii).

Chiar și mașina pe care o foloseam sugera o anumită evreitate neevreiască din partea tatălui meu. Aprecia foarte mult compania de automobile Citroën, dar nu cred că mi-a spus vreodată că fusese înființată de o familie de evrei. Tatăl meu nu ar fi condus niciodată un Renault, probabil pentru că Louis Renault fusese un notoriu colaborator de război a cărui firmă fusese naționalizată după eliberare ca pedeapsă pentru simpatiile sale față de Regimul de la Vichy. Pe de altă parte, mașinile Peugeot se bucurau de oarecare trecere în discuțiile din familie. La urma urmelor, în spatele lor se aflau origini protestante, nepângărite de antisemitismul catolic din era Vichy. Nimeni nu spunea vreun cuvânt despre contextul acestor lucruri, dar cumva ele erau clare pentru mine.

La mijlocul anilor 1950, ceilalți invitați de la mesele de vineri seara ale bunicului meu erau adesea supraviețuitori de la Auschwitz pe care bunicul meu îi numea „băieții“. Pe unii dintre ei îi întâlneam prima dată într-un cinematograful din West End, în

1946, auzindu-i vorbind polonă. Acești băieți, deja tineri în toată firea, făceau parte din Clubul Evreiesc de Tineret Primrose, unde erau activi tatăl meu și frații săi. La un moment dat, tatăl meu, doi dintre frații săi și doi dintre „băieții“ se numărau printre cei 11 titulari ai echipei de fotbal. În fotografiile cu echipa se pot vedea tatuajele de pe brațele tinerilor.

Bunica mea evreică din Lituania se ocupa de realizarea festinului evreiesc complet de vineri seara, cu mâncăruri extraordinar de fine, dulci, sărate, extrem de aromate, în cantități incalculabile (un contrast izbitor cu hrana palidă anglo-evreiască oferită de mama mea, mai puțin talentată la gătit). Și astfel ajungeam în lumea caldă *yiddishkayt* – pentru că, desigur, în aceste seri de vineri se vorbea în idiș, cel puțin în rândul generației în vârstă. Acesta era un mediu pe deplin evreiesc – și, prin urmare, un mediu extrem de est-european. 40 de ani mai târziu urma să am din nou un sentiment similar de întoarcere acasă când am început să merg în Europa Centrală și de Est și să îmi fac prieteni: acolo am întâlnit oameni care beau ceai din pahare, înmuind mici bucăți de prăjituri în el, vorbind cu energie unii peste alții, învăluți în fum de țigară și vapori de coniac. *Madlena* mea? Prăjitură de mere îmbibată cu ceai dulce de lămâie.

Familia mea a trecut printr-un simulacru succint al prosperității postbelice, din aproximativ 1957 până în 1964. Coafura feminină era o meserie profitabilă atunci; era epoca părului cu volum. Părinții mei cumpăraseră un salon mai mare de coafură și făceau bani buni. În acei ani și-au permis chiar să angajeze mai multe bone, aduse pentru a avea grijă de mine și de sora mea, Deborah (născută în 1956). Majoritatea boneilor din Marea Britanie proveneau, la acea vreme, din Elveția, Franța sau Scandinavia. Dar, printr-un accident straniu, am ajuns să avem o bonă din Germania, însă șederea sa alături de noi a fost scurtă: tatăl meu a concediat-o după ce a găsit în camera ei o fotografie la vedere cu tatăl ei purtând o uniformă a Wehrmachtului. Ultima bonă care ne-a onorat cu prezența

avea doar 16 ani și mi-o amintesc în special pentru anatomia atrăgătoare pe care o dezvăluia când mergea în mâini în fața mea. Nici ea nu a rezistat prea mult.

Așadar familia mea își permitea acum anumite conforturi, inclusiv călătorii în străinătate. Tatăl meu căuta mereu modalități de a se întoarce pe continent – încă din primii ani postbelici avea să înceapă să călătorească încoace și încolo în scurte ieșiri de vacanță. În modul tipic englezesc așifiat în astfel de situații și în altele, mama mea ar fi fost mulțumită să meargă în Brighton. În orice caz, în vara lui 1960 am ajuns în Germania, mulțumită unei invitații din partea unei foste bone daneze. Agnes Fynbo, care provenea din micul orașel Skjern, ne invitase să petrecem două săptămâni alături de familia ei în Iutlanda. Nu știu de ce nu am luat vaporul din Harwich direct către Esbjerg. Însă tatăl meu este un om cu tabieturi, iar noi plecaserăm mereu în Europa cu feribotul care leagă Dover de Calais: așadar am luat-o pe acea rută, conducând prin Belgia și apoi prin Țările de Jos, unde îmi amintesc că am vizitat câteva rude de-ale tatălui meu care locuiau în Amsterdam.

Este remarcabil că aceste rude din Amsterdam supraviețuiseră războiului. Bunicul meu, Enoch Yudt, avea o soră mai mare numită Brukha, care se măritase în Polonia și născuse doi copii acolo. Ea și-a părăsit primul soț în Polonia și a venit în Belgia, unde și-a găsit al doilea soț, pe Sașa Marber (o rudă a dramaturgului Patrick Marber). Brukha își adusese cei doi copii cu ea, apoi au mai avut încă doi copii. Astfel de lucruri se petreceau mult mai des în vechea lume evreiască decât am fi tentați să credem. Brukha a fost ucisă la Auschwitz, alături de o mare parte a familiei.

Însă Paulina, una dintre fiicele Brukhăi din prima căsătorie, a supraviețuit. În 1928, Paulina s-a căsătorit cu un evreu belgian; tatăl meu, vărul ei primar, își amintește bine nunta: a călătorit la Bruxelles pentru a lua parte la petrecere. Soțul Paulinei nu a putut găsi de muncă în Belgia și și-a luat familia